

**ROKAS VENGALIS. DAKTARO DISERTACIJA
„RYTŲ LIETUVOS GYVENVIETĖS I–XII A.“**

2009 m. birželio 16 d. Vilniaus universitete, Istorijos fakultete, Rokas Vengalis apgynė humanitarinių mokslų daktaro disertaciją „Rytų Lietuvos gyvenvietės I–XII a.“. Vadovas – doc. dr. Aleksiejus Luchtanas, oponentai – doc. dr. Valdemaras Šimėnas, prof. hab. dr. Vladas Žulkus, disertacijos gynimo tarybos nariai: prof. dr. Albinas Kuncevičius, prof. hab. dr. Mykolas Michelbertas, dr. Vykintas Vaitkevičius, doc. dr. Gintautas Vėlius, dr. Gintautas Zabiela.

Žvelgiant paviršutiniškai ir formaliai Lietuvos archeologija praturtėjo dar vienu mokslininku. Tačiau vertindamas disertacijos temą, turinį ir pirminę archeologų reakciją galiu teigti, kad tai labai svarbus įvykis ir nusipelno plačios archeologų diskusijos, nes liečia keletą labai aktualių ir diskutuotinių mūsų archeologijos problemų. Savo atsiliepime dr. V. Vaitkevičius pastebėjo, kad „tokie darbai, kaip R. Vengalio disertacija, gali keisti ir keičia lietuvių archeologiją...“ Tokiam teiginiui visiškai pritariu ir pateikiu savo požiūrį į kai kuriuos R. Vengalio disertacijoje nagrinėjamus klausimus. Čia aš nepateiksiu nešališkos disertanto ir oponentų diskusijos, bet abiejų pusių teiginius vertinsiu iš akmens amžiaus archeologo, kuris didžiąją savo darbų dalį skyrė gyvenvietėms, tačiau yra tyrinėjęs įvairius archeologijos mokslo objektus, pozicijų. Galbūt mano atsiliepimas bus ilgos diskusijos mokslinėje spaudoje pradžia. Būtent tai padaryti ir skatina kritiškumo nestokojanti R. Vengalio disertacija, o aš šiai provokacijai mielai pasiduodu.

R. Vengalio pranešimo ir pačios disertacijos pagrindinių teiginių esmę galima trumpai nuskaidyti išskiriant juos į keturias grupes:

1. Geležies amžiaus gyvenviečių tyrimų sritis Lietuvoje yra atsilikusi – trūksta duomenų ir teorinio pagrindo. Pagrindinė to priežastis – kad daug

metų dirbama archeologinių kultūrų išskyrimo ir etninės interpretacijos kryptimi bei orientuojamasi į laidojimo paminklų medžiagą.

2. Rytų Lietuvos I–XII a. keramiką pagal technologiją, formas ir puošybą galima suskirstyti į septynis stilius. Keramikos požymiai kito staiga, o ta pati bendruomenė gamino tik vieno stiliaus keramiką.

3. Gyvenvietė ir piliakalnis yra nedaloma sistema, kurioje gyvenvietė nėra mažiau svarbi, greičiau – atvirkščiai.

4. Tyrinėjant gyvenvietes tikslinga atlikti struktūros analizę, išskiriant veiklos zonas funkciniu aspektu, tačiau Lietuvoje tam nepalankios sąlygos dėl kasinėjimų medžiagos trūkumo, radinių ir ataskaitų neinformatyvumo. Gyvenviečių tinklo struktūros analizė šiuo metu Lietuvoje nėra tikslinga dėl labai mažo atvirų gyvenviečių archeologinio žemėlapių reprezentatyvumo. Gyvenviečių archeologijos plėtra turi būti vykdoma duomenų kaupimo kryptimi, naudojant gamtos mokslų metodus.

Pirmoji teiginių grupė nėra nauja. Gerokai perdėtą susidomėjimą kapinynų ir pilkapynų kultūrine-istorine archeologija Lietuvoje suvokia ir apie tai kalba daugelis archeologų, kritinių minčių būta ir mokslinėje spaudoje (Sidrys, 1999; Žulkus, 2004). XXI a. pirmojo dešimtmečio pabaigoje situacija šiek tiek kitokia nei sovietinės okupacijos metais. Tiesioginis bendravimas su Vakarų archeologais, taip pat lengvai prieinama ir jau daugeliui suprantama išsivysčiusių šalių mokslinė literatūra padarė savo – Lietuvos archeologai nagrinėja vis įvairesnes temas. Tačiau neproporcingai daug laidojimo vietų kasinėjimų nesiliovė. Archeologų silpnybė „tobuliems“ ginklams ir „unikaliems“ papuošalams yra lengvai pasotinama, nes tokie kasinėjimai neatliekant gamtamokslinių tyrimų yra palyginti pigūs, o jiems vykdyti nesunku rasti jaunų ir entuziastingų savanorių. Perkasant palyginti nedidelius žemių tūrius yra surenkami dideli kiekiai dažniausiai nepažeistų priešistorinių dirbinių. Laidojimo vietų kasinėjimus rėmė ir Kultūros

paveldo departamentas per ardomų archeologinių vietų tyrimų programą. Vieša paslaptis, kad tokių tyrimų metu neretai buvo kasami visiškai neardomi kapai ir pilkapiai. Šie tyrimai – nesistemiški, o tyrinėtojai neturi konkrečių mokslinių tikslų. Tikiu, kad XXI a. archeologai grįš prie šių „ištyrinėtų“ pilkapynų ir ims kasinėti tarpus tarp pilkapinių.

R. Vengalio disertacijos gynimo metu jo teiginiai apie netiesioginę nekroarcheologijos žalą gyvenviečių archeologijai sukėlė kai kurių brandžiausios kartos archeologų susierzinimą. Doc. dr. V. Šimėnas pareiškė, kad „...kapinynai tikrai suteikia žymiai daugiau informacijos net ir visuomenės struktūros tyrimuose. Gera šio teiginio iliustracija bus po mėnesio kito ginama Lauryno Kurilos disertacija „Socialinė organizacija Rytų Lietuvoje III–XII a. laidojimo paminklų duomenimis“. Tada galėsime palyginti abiejų disertacijų išvadas ir rezultatus“ (Vengalis, 2009šb). V. Šimėnas pamiršo, kad R. Vengalio darbo tikslas toli gražu nebuvo socialinės organizacijos rekonstrukcija gyvenviečių duomenimis, o tai, kad šie duomenys jam atrodo tokie neiškalbūs, palyginti su kapinynų medžiaga, tik patvirtina R. Vengalio teiginį, kad gyvenviečių archeologija Lietuvoje labai apleista. Nesinori sutikti ir su dr. A. Kuncevičiaus teiginiu, kad „ne tiek etniniai klausimai sąlygojo kapinynų tyrimus, bet buvo einama logišku ir visiškai suprantamu keliu – t.y. pirmiausia tiriama tokie paminklai, kurie informatyviausi“ (Vengalis, 2009šb). Plataus masto gyvenviečių tyrimai glaudžiai bendradarbiaujant su gamtos mokslų laboratorijomis leidžia atkurti kadaise gyvenusių žmonių socialinę struktūrą, pragyvenimo strategiją, ekonomiką, ekologiją, technologijas, kartais apeigas ir ideologiją. Kapinynų archeologija visa tai tiria ne pagal tiesiogines priešistorinės veiklos liekanas, bet per mentalinius pomirtinio pasaulio vaizdinius, simboliškai išreikštus įkapėmis ir ritualiniais veiksmais. Gyvenvietėse, plačiąja prasme, be gamybos, gynybos, aukojimo vietų, yra viskas, ką žmogus gamino ir naudojo, išskyrus pačius žmonių kūnus. Kapinėse yra tik maža dalis buvusio mirusiųjų gyvenimo ir didžiulė dalis to gyvenimo, kokį jie ir jų artimieji tikėjo būsiant po mirties. Todėl jeigu kapuose daiktų ran-

dama daugiau, jie gražesni ir beveik visi sveiki, nereiškia, kad kapinynų tyrimai yra perspektyvesni ir gali suteikti daugiau žinių apie senovės žmones. Tyrimų sritys, kuriose kapinynų medžiaga iš tiesų yra pati svarbiausia, tai – antropologiniai, paleodemografiniai ir populiaciniai-genetiniai tyrinėjimai, ypač jeigu kapinynas ištirtas visas arba didelė jo dalis, o osteologinė medžiaga išlikusi. Diskusija, kuri archeologinių vietų rūšis yra informatyviausia, iš tiesų nėra svarbi ir tikslinga. Viskas priklauso nuo keliamų klausimų ir konkrečių archeologinių vietų, t.y. kapinynų ir gyvenviečių, ypatybių. Visas archeologines vietas reikia tyrinėti. Mano nuomone, R. Vengalis savo disertacijoje nenorėjo pasakyti, kad kapinynai buvo per daug tyrinėti, bet kad gyvenvietės buvo per mažai ir nemetodiškai tyrinėtoms. Ne kapinynų kasinėjimas buvo gyvenviečių nekasinėjimo priežastis. Abu šie dalykai yra tų pačių reiškinių pasekmės, o svarbiausia priežastis – perdėtas etnogenės tyrimų sureikšminimas. Lietuvoje geležies amžiaus gyvenviečių kasinėjimų medžiaga neinformatyvi ne dėl savo prigimties, o dėl per mažo archeologų dėmesio ir netinkamos kasinėjimų metodikos. V. Šimėnas giria etninės istorijos tyrimus sovietinės okupacijos metu kaip rezistencinio pobūdžio mokslinę veiklą (pakartojo dr. G. Vėlius), o Vakarų pasaulio archeologijos posūkį nuo kultūrinės istorinės archeologijos prie „ekonomikos, ūkio, pastato ar gyvenvietės struktūros ir kt. temų“ sieja ne su mokslo pažanga ir paradigmų kaita, bet su pokario draudimais ir baime archeologijos mokslu skatinti nacionalizmą. Labai įdomus teiginys, tačiau sunku patikėti, kad tai buvo vienintelis arba svarbiausias veiksnys, lėmęs žymius archeologijos pokyčius XX a. antrojoje pusėje Vakarų pasaulyje.

Kalbėdamas apie gyvenviečių tyrimus Lietuvoje V. Šimėnas priekaištavo disertantui, kad šis ignoravo akmens amžiaus tyrinėtojų darbus. Ir tai tiesa, nes R. Vengalis pagal teorinį disertacijos pobūdį neturėjo apsiriboti vien geležies amžiaus gyvenviečių tyrimų apžvalga. Bent jau dalį Lietuvos akmens amžiaus tyrinėtojų darbų (pvz., erdvines analizes) R. Vengalis tikrai turėjo žinoti, tad tenka tik apgailestauti, kad jie liko nepaminėti.

Kalbant toliau apie R. Vengalio disertaciją norisi pasakyti Lietuvos archeologams, kad joje pateiktos mintys gyvenviečių tyrimų metodologijos tema ir pasiūlymai ateičiai nėra novatoriški nei pasaulinės geležies amžiaus archeologijos, nei visų laikotarpių archeologijos Lietuvoje kontekste, tačiau autoriaus požiūris yra naujas, pažangus ir sveikintinas Lietuvos geležies amžiaus gyvenviečių tyrimų kontekste. Esu įsitikinęs, kad Lietuvos akmens amžiaus tyrinėtojams R. Vengalio gyvenvietės koncepcija neatrodys nauja. Jie jau antrą dešimtmetį atlieka gyvenviečių vidinės struktūros tyrimus, plačiai taikydami erdvinės analizės metodą ir įvairius programinės įrangos paketus, stengdamiesi gyvenvietėse išskirti veiklos zonas susiduria su dideliais sunkumais, kurių R. Vengalis savo disertacijoje neišryškina. Nusikalus tinkamus metodologinius ginklus ir pradėjus plačius gyvenviečių kasinėjimus nepasipils gausybė originalių interpretacijų rūpimais priešistorės klausimais. Akmens amžiaus gyvenamosios vietos naudotos daugybę kartų ir tūkstančius metų. Dažnoje vietoje su didesniais ar mažesniais pertrūkiais kūrėsi įvairūs žmonės, turintys skirtingus papročius ir užsiimantys skirtinga veikla, o jų veiklos zonos nuolat keitėsi, naikino viena kitos liekanas. Galiausiai plačioje gyvenvietės teritorijoje susiformuoja margas kultūrinio sluoksnio kilimas, turintis labai įvairių veiklos požymių. Identifikuoti žmonių tikslingų veiksmų požymius, apibrėžti juos erdvėje ir susieti su konkrečiu tiriamos vietovės apgyvendinimo etapu dažnai būna labai sunku, o kartais visai neįmanoma net ir naudojant pačias pažangiausias šių dienų priemones. Tikiuosi, kad geležies amžiaus gyvenvietėse ši problema yra mažesnė vien jau dėl to, kad pats laikotarpis trumpesnis. Lietuvos akmens amžiaus tyrinėtojai dirba ir gyvenviečių tinklo struktūros kryptimi. Kasinėjamos nuo gyvenamųjų vietų nutolusios žvejybos bei titnago išgavimo vietos, svarstoma apie galimus pajūrio ir žemyninių gyvenviečių tarpusavio ryšius. Tiesa, publikuotų fundamentalių studijų (plg. Szmyt, 2001) šia tema dar nėra ir artimiausiu laiku nebus. Tai ne tik dėl R. Vengalio disertacijoje minimos ir geležies amžiui aktualios

reprezentatyvumo stokos. Yra ir kitų rimtų kliūčių siejant tam tikras ūkinės ar ritualinės veiklos vietas su gyvenvietės branduoliu, bazine stovykla arba sezoninių stovyklų branduoliais. Tai jau atskiro darbo tema ir daugiau jos neplėtosiu.

Per R. Vengalio disertacijos gynimą nuskambėjo labai dažnas argumentas, kodėl negalima kritikuoti sovietinės archeologijos. Neva techninės galimybės buvo kitokios ir nebuvo galima atlikti archeologinių tyrimų tokiu lygiu, koks būtų reikalingas sprendžiant dabar rūpimus priešistorės klausimus. Su tuo nesinori sutikti. Niekas nesmerkia R. Rimantienės ar P. Kulikausko, kad ataskaitose nepateikiamos perkasų koordinatės ar nebuvo atliekami geofizikiniai tyrimai. Sovietinės archeologijos kritiką reikia suprasti ne kaip pasmerkimą, bet kaip konstatavimą ir vertinimą. O vertinti jų darbus būtina ne tik tų laikų, bet ir dabarties kontekste, nes lygindami šių dienų mokslinius interesus ir taikomus metodus su ankstesnių laikų darbais galime pastebėti mūsų pačių pažangą arba smukimą, archeologijos mokslo objektų pokyčius.

XX a. antrojoje pusėje vyravusi etninės istorijos kryptis lėmė, kad kasinėjimų metu buvo fiksuojama labai maža informacijos dalis, ypač kontekstinės ir gamtinės aplinkos, kadangi tokie klausimai kaip gyvenviečių vidinė ir tinklo struktūra tuomet nerūpėjo. Kitaip tariant, siauri moksliniai tikslai lemia vienos rūšies archeologinių vietų pasirinkimą, nesudėtingus kasinėjimų ir analizės metodus, programuoja medžiagos neinformatyvumą kitokio pobūdžio interpretacijoms, o tai ir pastebi R. Vengalis savo disertacijoje. Ryšys tarp mokslinių tikslų, metodikos ir medžiagos informatyvumo itin aktualus XXI a. pradžioje išplėtus taikomąją archeologiją. Tokių tyrimų metu iškasama daug ir geležies amžiaus gyvenviečių objektų: židinių, ūkinių duobių, stulpaviečių, grindinių ir t.t. Ar muziejuose kaupiami tokių kasinėjimų radiniai ir tyrimų ataskaitos pasirodys informatyvūs XXI a. vidurio ar pabaigos archeologams?

Antroji R. Vengalio teiginių grupė yra jo kruopštaus darbo su gyvenviečių ir kapų keramika rezultatas. V. Šimėnas pasiūlė, kad vien už ši skyrių, t.y. už keramikos tipologiją ir chronologiją,

R. Vengaliui galima suteikti daktaro laipsnį. Ši skyrių labai gerai įvertino ir kiti pasisakę archeologai (V. Vaitkevičius, E. Svetikas, A. Kuncevičius, M. Michelbertas). Tuo tarpu man šis skyrius nepasirodė toks įdomus, kaip kiti. Sekdamas kai kurių Lietuvos archeologų, kurie greičiausiai sekė kai kurių Vakarų archeologų pavyzdžiu, keramikos „tipo“ sąvoką R. Vengalis keičia į „stilių“. Tai grynai formalus sistematinių kategorijų pakeitimas, kuriuo norima „tipui“ palikti siaurą reikšmę labai artimų forma, technologija ir puošyba, tačiau nesusijusių su laiku ir erdve, artefaktų grupei apibūdinti. Tačiau archeologijoje žodis „tipas“ vartojamas žymiai platesne reikšme, ir tai priklauso nuo mokslininkų pasirinkimo. Pavyzdžiui, akmens amžiaus tyrinėtojai tradiciškai vartoja tokius toponiminės kilmės terminus kaip Dubičių, Piestinios, Linino tipo keramika, ir jie visiškai atitinka R. Vengalio stiliaus sampratą, t.y. sujungia keramiką pagal kai kurias požymius į grupes, turinčias tam tikrą vietą laike ir erdvėje. Netgi gyvenviečių grupės kartais vadinamos tipais. Toks „tipų“ pakeitimas stiliais nesuteikia kažkokio aiškumo, nes disertacijos autorius savo išskirtus keramikos stilius kartais vadina „pagrindiniais tipais“ (Vengalis, 2009ša, 79).

Sveikintina ir nauja R. Vengalio išvada, kad skirtingų stilių keramika keitėsi ne laipsniškai, bet greitai, ir kad skirtingų stilių keramikos kompleksus sudaro skirtingų laikotarpių radiniai (Vengalis, 2009ša, 78–79). Galiu priminti, kad didžioji dalis lietuvių „akmenistų“ panašias išvadas apie akmens amžiaus keramikos ir titnago dirbinių tipus padarė dar XX a. pabaigoje. Gyvenvietės su įvairia keramika ir skirtingų technologijų titnago dirbiniais buvo pripažintos kaip labai ilgai su pertrūkiais apgyvendintos vietos, kuriose kultūrinio sluoksnio radiniai persimaišė. Tokius pokyčius lėmė noras labiau pažinti kultūrinio sluoksnio formavimosi procesą ir evoliucinę tipologijos, teigiančios palaipsnių dirbinių formų ir kitų požymių kitimą, trūkumą pripažinimas.

Oponentų ir darbo gynimo tarybos narių giriamas keramikos stilių datavimas mane nuvylė. Galbūt R. Vengalio pasiūlyta keramikos chrono-

logija yra iš esmės teisinga, tačiau ji paremta išimtinai metalinių dirbinių tipologija ir koreliacija. R. Vengalis šių žodžių išvengia ir rašo, kad „keramikos chronologijai nustatyti remtasi kartu su ja rastais geriau datuojamais individualiais radiniais“ (Vengalis, 2009ša, 77). Ką reiškia sąvokos „geriau datuojami“ ir „individualūs radiniai“, nepaaiškinama turbūt tikintis, kad tai savaime suprantami dalykai. Todėl aš ir bandau savaime suprasti, kad tai metaliniai dirbiniai, į kuriuos panašūs buvo rasti galbūt kažkur Lietuvoje, o gal Lenkijoje ar Vokietijoje uždaruose kompleksuose su monetomis arba kitais bronziniais dirbiniais, į kuriuos panašūs buvo rasti uždaruose kompleksuose su... ir t.t. Noriu pabrėžti, kad šiaandien yra ir prieš 5 metus buvo puikių galimybių nustatyti absoliutų geležies amžiaus keramikos tipų arba stilių amžių datuojant sudegusias organines molio masės priemaišas ir pridedusias prie sienelių maisto ir dervų liekanas, taip pat uždaru radinių kompleksų (duobių, židinių) anglis ar osteologinę medžiagą ¹⁴C ir AMS metodais. R. Vengalio darbo vadovui doc. dr. A. Luchtanui ginčijant šio metodo tinkamumą geležies amžiui, norisi tik priminti, kad kitose šalyse be jo nebegali apsieiti ir istorinių laikų archeologai. Tokio požiūrio rezultatas – kad viename žymiausių archeologijos kompleksų Lietuvoje, t.y. Kernavės rezervate ištyrus 13000 kvadratinių metrų įvairių laikotarpių gyvenvietėse ir kapuose nėra nė vienos ¹⁴C datos. Tai nesiderina su R. Vengalio raginimais kelti gyvenviečių archeologijos lygį gamtamoksliniais metodais (Vengalis, 2009ša, 194).

Piliakalnio ir gyvenvietės santykio analizėje R. Vengalis demaskuoja klaidingą stereotipą apie reljefo valdovą piliakalnį ir jo tarnaitę papėdės gyvenvietę. Neteisinga kalbėti apie žmonių gyvenimą susipažinus su jų laidojimo papročiais ir gynybos įrengimais, bet netyrinėjant jų gyvenamųjų vietų – atvirų gyvenviečių, kur prabėgdavo didžioji jų gyvenimo dalis, kur žmonės gimdavo, atlikdavo apeigas, maitindavosi, dirbdavo, bendraudavo, šiuokšlindavo, mirdavo ir t.t. Piliakalnių moksliniai tyrimai būtų žymiai naudingesni jau turint tam tikrą archeologinės informacijos apie jį

įrengusią, prižiūrinčią ir naudojančią bendruomenę (-es) kiekį. Plėtojant piliakalnių tyrimų temą norisi pastebėti, kad nuo XIX a. romantizmo laikų lietuviams piliakalniai atrodo kaip tautos stiprybės ir pasipriešinimo simboliai, yra ryški tautinio identiteto dalis. Nenuostabu, kad piliakalniai sulaukė nemažai archeologų dėmesio nepriklausomos valstybės formavimosi metu, plintant nacionalizmo idėjoms ir keliant tautinę savigarbą. Sovietinės okupacijos metais jie irgi daug tyrinėti. Palankų okupantų ir kolaborantų valdžios požiūrį į šiuos tyrimus galėjo lemti ir tai, kad vėlyvieji piliakalniai naudoti kovų su kryžiuočių ordinu metu, kurios buvo suprantamos kaip „broliškų“ slavų ir baltų tautų kovos su fašistine Vokietija priešaušris.

Su ketvirtąja R. Vengalio teiginių grupe taip pat galima visiškai sutikti. Į geležies amžiaus gyvenviečių archeologijos ateitį Lietuvoje galima žvelgti su atsargiu optimizmu, kurį žadina naujos archeologų kartos darbai Juodonių, Žardės ir Stančių gyvenvietėse (Simniškytė, 2002; Masiulienė, 2008; Tamulynas, 2008). Mechanizuotas paviršinio suarto sluoksnio šalinimas (Žardė, Stančiai) nėra kažkoks metodinis stebuklas ar vertybė, bet tik neišvengiamas taikomosios archeologijos priedėlis, taikomas daugelyje šalių darant kompromisą tarp kultūros paveldo išsaugojimo ir naujų žmonijos poreikių. Atrodo, kad šiems archeologams įdomi gyvenviečių archeologija, jie yra pasirengę kelti įvairius klausimus ir ieškoti atsakymų tikslingai naudodami gamtamokslinius metodus. Lieka tik nekantriai laukti medžiagos analizės rezultatų ir interpretacijų mokslinėje spaudoje. Gyvenviečių archeologiją gali stipriai stumtelėti į priekį jaunieji universitetų archeologijos specialybės absolventai. Tačiau juos reikia sudominti ir tinkamai nukreipti, taip pat parengti žymiai sudėtingesniems, palyginti su kapų kasinėjimais, tyrimams, šiuo metu neišivaizduojamiems be įvairios programinės įrangos taikymo analizuojant archeologinę medžia-

gą ir glaudaus bendradarbiavimo su geologais, fizikais, ekologais ir kt. mokslininkais.

Pabaigoje norėčiau kreiptis į dr. R. Vengalį vardu, kadangi kasinėjimų metu esu su juo dirbęs petys į petį. Taigi sveikinu tave, Rokai. Tikiu, kad po dešimties ar keliasdešimties metų aštriausios gyvenviečių archeologijos problemos nebebus tokios ryškios dėl tavo ir bendraminčių sistemingų bei rezultatyvių darbų, tavo disertacija bus išspausdinta, o visi būsimi straipsniai ir monografijos sukels ne mažesnę šurmulį ir susidomėjimą. Sėkmės tau tyrinėjant gyvenvietes.

LITERATŪROS IR ŠALTINIŲ SĄRAŠAS

Masiulienė I., 2008 – Žardės–Bandužių kompleksas // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2007 metais. Vilnius, 2008, p. 88–93.

Sidrys R. V., 1999 – Kasinėjimai be teorijos? Kritisks optimisto žvilgsnis į Lietuvos archeologiją // Lietuvos sovietinė istoriografija. Vilnius, 1999, p. 205–238.

Simniškytė A., 2002 – Juodonių piliakalnio gyvenvietė. Chronologiniai ir struktūriniai pokyčiai // Archeologija Lituana. Vilnius, 2002. T. 3, p. 29–48.

Szmyt M., 2001 – Społeczności kultury amfor kulistych w Europie Wschodniej // Od neolityzacji do początków epoki brązu. Poznań, 2001, p. 167–193.

Tamulynas L., 2008 – Senovės gyvenviečių Jugučių (Spirkių) kapinyno aplinkoje tyrimai / Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2007 metais. Vilnius, 2008, p. 106–111.

Vengalis R., 2009ša – Rytų Lietuvos gyvenvietės I–XII a. Daktaro disertacija. Vilniaus universitetas. Vilnius.

Vengalis R., 2009šb – Istorijos mokslo krypties tarybos posėdžio, įvykusio 2009 m. birželio 19 d. Vilniuje, protokolas.

Žulkus V., 2004 – Kuršiai Baltijos jūros erdvėje. Vilnius, 2004.

Gytis PILIČIAUSKAS